

Мовна самоідентифікація українців (за матеріалами часопису «Рідний Край»)

Початок ХХ століття для Наддніпрянської України позначений піднесенням національно-визвольного руху, органічно пов'язаного з подіями 1905-1907 років. Беручи участь у революції 1905 року, що розгорталася під гаслом запровадження демократичних свобод у Росії і надання землі селянству, українці, як й інші поневолені народи імперії, вимагали прав на національне самовизначення. М.Грушевський з цього приводу зазначав: "...Заборони треба зняти і дати українцям повну свободу і спроможність розвивати своє письменство, науку і штуку (мистецтво), своє життя громадське. Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами" [1, 1]. По всій Україні набувала громадської ваги національно-культурна праця, закладались "Просвіти", видавництва, виникали українські національні клуби. Українство вимагало відкриття кафедр українознавства в університетах Києва, Харкова, Одеси, домагалось права читати лекції з університетських трибун українською мовою.

Окреслений період у зв'язку із зняттям заборон на друк характеризувався активізацією уваги до української мови і, зокрема, до розвитку публіцистичного стилю. В цей час періодика стає одним з активних засобів популяризації української мови, адже саме завдяки газетно-публіцистичному жанру найбільш інтенсивно відбувався процес відбору, перевірки і закріплення у всенародному вжитку власне української лексики, шліфування та вдосконалення синтаксичної й морфологічної структури української мови, збагачення та розширення її стилістично-виражальних можливостей.

Детально проаналізував стан україномовної періодичної літератури до 1906 року в Наддніпрянській Україні на шпальтах часопису "Рідний Край"

Д.Д-ко (криптонім належить Дмитру Дорошенку [2, 465]) у дописі "Українська література в 1905 році" (РК, 1906, № 4, с. 2-3). У невеликому вступі, виокремлюючи мовне питання, автор пригадав укази 1863 р., 1876 р., наголошуючи, що після їх виходу було "заборонено друкувати *на нашій мові* усе, крім невинних байочок та оповідань; були заборонені наукові книги, переклади з чужих мов, книги історичного змісту, був заборонений театр і навіть слова пісень до нот" (тут і до закінчення статті курсив наш. – С.Я.). Далі автор звертає увагу читача на питання правопису: "...заборонили *українську правопись* і примусили друкувати українські книги *россійською правописсю*, яка не може зовсім *передати нашу мову*". У руслі загального розвою автор згадав, що заборонили дитячі книги та підручники українською мовою, "щоб наші діти *не могли вивчити своєї мови з книжок дома, коли її виганяли, наче яку заразу, з школи і шкільних підручників (учебників)*". Д.Дорошенко підводить читача до думки, що за таких умов вітчизняна література не могла розвиватися як у інших народів і "служити одьсвітом життя українського народу..., не могла служити провідником в народні маси думок про поступ, про кращу долю...". Цим автор підкреслює, що в ті роки саме через мову відбивалися процеси національного самоусвідомлення, тому, гальмуючи мовний розвиток, влада намагалася призупинити будь-які соціальні зрушення. Що ж до періодичних видань, то, як констатує автор, навіть мова про них не йшла: "*Ні газет, ні журналів, які на зрозумілій рідній мові подавали народу відомости про те, що робиться дома і по чужих сторонах, як люди борються за щастя-долю, у нас не було*".

Як й інші дописувачі, Дмитро Дорошенко підкреслює, що в той час українське друковане слово знайшло собі притулок в західних землях, зокрема в Галичині та Австро-Угорщині: "... там свobodно видавалися українські газети, журнали, книги, там люди могли друкувати те, що думали про долю свого народу". Автор зазначає, що саме 1905 рік приніс оновлення, дав змогу вільно розвиватися україномовній пресі, літературі,

освіті, тобто допоміг *"зняти з наших уст замок"*, адже в кінці 1905 року почав виходити перший україномовний періодичний орган – лубенський *"Хлібороб"*, якого дописувач назвав *"першою ластівкою весни нашого слова"*, але загадувати наперед було не варто, бо у подальшому на шляху україномовних періодичних видань було безліч перепон: *"...до літа ще далеко – кожний ступінь приходиться брати важкими зусиллями, переешкоди для видання українських часописей ставляться на кожному кроці"*. Але, не зважаючи на це, 1905 рік став зламним для україномовної преси, тому автора радує те, що з'явилися *"заміри видавать українські часописі в ріжних городах"*, з'явилися *"переклади на нашу мову царських маніфестів і урядових (правительственних) розпоряджень, відозви і брошури партій"*.

Аналізуючи розвиток україномовних періодичних видань до 1906 р., автор підкреслює, що відсутність газет і журналів частково намагалися замінити україномовні альманахи, хоча в тих збірниках, на думку автора, була одна *"белетристика"*, тобто вірші, оповідання, нариси, але вагомим внеском було те, що вони виходили рідною мовою. Таких альманахів у Наддніпрянській Україні було два. Один був виданий у Херсоні М.Чернявським під назвою *"Перша Ластівка"*, другий в Одесі – *"Багаття"*, виданий Липою. Порівнюючи україномовні публікації цих видань, автор підкреслює, що одеський орган був *"далеко більш цікавий і цінний"*, адже там друкувалися твори М.Левицького, Дніпрової Чайки, П.Кобилянської, О.Маковея, М.Чернявського та інших. Херсонський альманах друкував твори переважно молодих українських письменників, які ще не публікувались, але їх поезії та оповідання вирізнялися, на думку автора, *"правдивим малюванням життя і вірним розумінням людської психології"*, хоча в них відчувалась недорозвиненість авторської техніки та нестача *"художественного смаку"*.

Далі автор доводить до відома читачів, що крім названих двох україномовних альманахів, в окреслений період були видані два

декламатори – збірники віршів та оповідань "для декламації або промовлення на сцені, на вечорницях, на усяких збірках". Перший декламатор називався "*Розвага*" і був укладений О.Коваленком, другий – "*Досвітні огні*", укладач – Б.Грінченко. Порівнюючи обидва видання, автор виокремлює збірник Б.Грінченка, підкреслюючи, що той "уложений що до змісту далеко краще", адже останній приділяв більше уваги публікаціям відомих українських поетів, творам І.Франка, Лесі Українки. Декламатор О.Коваленка друкував твори маловідомих поетів, які, на думку дописувача, "часто зовсім не відзначалися поетичним хистом". Автор вважає це великим недоліком останнього, адже "у кожному декламаторі мусять бути твори тільки гарні, взірцеві, бо липше такі твори і варто перед людьми виголошувати". Але й ці видання були вагомим внеском в україномовний розвій 1905 року .

У наступному номері "Рідного Краю" (РК, 1906, № 5, с. 10-11), автор продовжує названу статтю й констатує, що часопис "*Кіевская Старина*" кілька років тому отримав право друкувати україномовні дописи, але лише художнього змісту. З них автор виокремив оповідання "*Приязнь*" Лесі Українки, "*Ніоба*" О.Кобилянської, твори Непийводи, Сосновського, Пахаревського, Будянської. Публікації київського видавництва "*Вік*" та "*Петербурзького добродійного товариства видання дешевих і користних книжок*" він називає "народньою літературою" та "книжками позиточного змісту для народу" і надає перевагу Петербурзьким виданням, бо до них були "додані гарні малюнки". У перелік україномовної публіцистики для народу, дозволеної цензурою, увійшли: брошура Гр. Коваленка про холеру, Т. Рильського про сільські випаси, Задьори про виховання малих дітей, оповідання С. Русової про видатного художника Рафаеля, Загірньої про шахти та деякі інші твори, хрестоматія О.Білоусенка для дітей під назвою "Вінок".

Зауважимо, що хрестоматія О. Білоусенка була перевидана у 1998 р. Київським видавництвом "Веселка", саме нею сьогодні користуються

школярі на уроках позакласного читання з української літератури. У передмові до хрестоматії 1998 року видавці зазначили: "Уклав читанку талановитий письменник, науковець, політичний і державний діяч Олександр Білоусенко (1870-1933). Вона побачила світ 1911 р. І ось тепер, майже через 90 років, книжка знову йде до маленького читача" [3, 4]. Звертаємо увагу на неточність цієї дати: адже Дмитро Дорошенко не міг у 1906 р. аналізувати видання 1911 р. Також згадана названа книга у додатку до часопису "Рідний Край", який видавала Олена Пчілка під назвою "Український Клендарь на 1907 рік" (ДРК, 1907, с. 75). У названому виданні під рубрикою "Показчик нових книжок, що вийшли на протязі 1906 року" знаходимо згадку про названу хрестоматію: "Білоусенко. Вінок... В цій збірнику багато цінного і корисного для дітей. Він може бути гарною читанкою для школи". Очевидно, 1911 року було здійснене перевидання хрестоматії. Вважаємо, що цей факт є матеріалом для подальших літературно-історичних досліджень.

Закінчується огляд україномовних художньо-публіцистичних видань за 1905 рік зауваженням автора: "Коли тут і пропущено яку книжечку, – то таку, що має дуже мале значіння, або й ніякого в нашій письменстві". Дописувач підкреслює, що у порівнянні з найменшими слов'янськими народами ця кількість мізерна, але й вона є певним здобутком на тлі повного мовного знеособлення нації. Автор додає, що до редакційних відомств подавалась набагато більша кількість видань, серед яких "добра частина українських творів була схована в цензурних кошах "мишам на сніданок" і хіба тільки тепер побачить світ". Наприкінці допису автор висловлює надію на кращу "будуччину" україномовних видань, наголошуючи, що невдовзі "остаточно згинуть перепони для нашого слова, того слова, яке найбільший геній української літератури поставив на сторожі свого народу".

Допис, який безпосередньо торкався спроб висвітлення мовних проблем у періодичних виданнях Наддніпрянської України в 1900-1905

рр., знаходимо на шпальтах "Рідного Краю" під назвою "Кієвская Старина" про Т.Г.Шевченка" (РК, 1906, № 8, с. 17). Автор Г. Х. (криптонім належить Гнату Хоткевичу [2, 111]), аналізуючи доробок часопису щодо творчості поета, підкреслює: "У нас на Україні, правда, не було досі *наших журналів, писаних нашою мовою* (сього нам не дозволяв російський уряд)" (тут і надалі курсив автора. – С.Я.). Автор, як і попередній дописувач Д.Дорошенко, констатує, що всі науково-публіцистичні матеріали, що торкалися мовних та мовно-освітніх проблем наддніпрянських українців, потрібно було передавати на західні етнічні землі: "...все, що хотілося сказати про потреби нашого народу, про свою мову – все те треба було відсилати за кордон, в Галичину". Дописувач ще раз підкреслює важливість мовного питання, яке вже давно у східних українців отримало статус політичного, і тому звертає увагу на галичан, які "живуть трохи не так, як ми тут: ніхто ім не боронить говорити своєю рідною мовою, ніхто не садить їх у тюрму за те, що вони хочуть писати так, як говорять".

Розгортання революційних подій, хвилі робітничих страйків і селянських заворушень, що охопили всю імперію, наступи демократично налаштованої інтелігенції змусили царя Миколу II та уряд піти на деякі політичні поступки. 17 жовтня 1905 року було видано маніфест про введення демократичних прав і свобод, зокрема й щодо друкованого слова. "Тимчасові правила про друк", які скасовували попередню цензуру, ще не стали чинними, а вже з'явилася "перша ластівка" відродженої української періодики – селянський часопис "Хлібороб", виданий братами Шеметами українською мовою. Старший, В.Шемет, колишній член "Братства Тарасівців", пізніше посол до 1-ої Державної думи від Полтавщини, а з 1919 року співробітник Української академії наук, став редактором "Хлібороба". Сторінки часопису рясніли гострим критичним словом, виразною національно-революційною думкою. Кожне число розходилося в кількості п'яти тисяч примірників, на вулицях його просто виривали з рук

розповсюджувачів. Після виходу в світ п'ятого числа влада заборонила друкувати цей національний часопис українською мовою, але, на думку А.Животка, він “встиг і в такий короткий час виконати важливе завдання будителя й організатора ще недавно розпорошених українських сил” [4, 192].

В цілому в 1905-1907 роках, як і в XIX ст., українська журналістика мала в основному місцевий, регіональний характер, що відчутно впливало на зміст і форму періодичних видань. Лише небагатьом часописам вдалося набути загальноукраїнського резонансу (“Рада”, “Слово”). Оскільки ні уряд, ні місцеві органи влади не були зацікавлені в розвитку української преси і не давали субсидій на видання газет і журналів українською мовою (на відміну від російськомовних видань), друковані органи з’являлися переважно коштом їх видавців, головним чином, українських письменників чи нечисленних громадських діячів, матеріальні статки яких були обмежені. Українська преса не мала таких багатих меценатів, як російська, але і в Україні з’являлися люди, що віддавали на справу розвитку мовно-національного відродження власні кошти: брати Шемети, В.Симиренко, Є.Чикаленко, М.Дмитрієв, В.Леонтович.

Першим україномовним легальним часописом на теренах Наддніпрянської України став “Рідний Край”, який почав виходити у Полтаві з 24 грудня 1905 року. Це був економічний, політичний та літературний щотижневик, який відбивав настрої і думки української радикальної інтелігенції. У програмовій статті першого числа (РК, 1905, № 1, с. 1-2) зазначалося: “Настає день, коли ми можемо **озватися рідним словом до рідного краю**, - той день, якого ми дожидалися в тяжкі часи, в тяжкі, довгі роки неволі і смутку...Багато сил потрачено, багато людей загинуло в боротьбі за вільність народу нашого, **за наше рідне слово, осміяне і вигнане з школи, з суду, з церковної проповіді...** І ось тепера ми виходимо на широкий світ, щоб **промовляти до цілого народу нашого**, щоб укупі з ним боротися за кращу долю...” (виокремлення наше. – С. Я.). Перше число РК

рясніло зверненнями до народу з надією на краще майбутнє українського слова.

На перших сторінках часопису (РК, 1905, № 1, с. 1) Панас Мирний у поезії *“До сучасної Музи”* закликає Музу не бути пасивною споглядачкою, а йти до народу з його рідним словом й виручати з біди: *“З слова живого скуй самопали / Й з ними між люде іди. / Бий ними, Музо, всяку неправду, / Хто б не вчинив їй, – бий!”*.

Олена Пчілка, майбутній співредактор часопису, в поезії *“Рідне слово”*(РК, 1905, № 1, с. 13) порівнює рідну мову з весняним птахом, сподіваючись, що *“Так довго сподівана, ждана година / Настала для рідного слова мого: / Не так, як приборкана, смутна пташина, / Озветься воно із затишку свого...”*. Поетеса не чекає щасливої долі для україномовного видання, але вірить, що пташина – *рідне слово*, прорветься до сонця, долетить *“й до людського віконця”*. У тексті вірша виразно звучать ремінісценції з Шевченкової поезії, пор.: *“Україно мила! Як добрая ненька / Дітей своїх мову прийми, привітай...”*.

Дослідники періодичної преси цього періоду А.Животко та Ю.Шевельов зазначають, що у Полтаві часопис виходив два роки, припинивши свою діяльність у 1907 році на 16 числі: *“З ч. 16 за 1907 р. видання “Рідного Краю” було адміністрацією заборонено”* [4, 193]; *“у Полтаві з’явився тижневик “Рідний Край”, який, коли його закрили на шістнадцятому випуску, перенісся до Києва”* [5, 34]. Відзначимо неточність цієї дати: в архівних першоджерелах у відділі періодики Національної бібліотеки України імені В.Вернадського ми виявили ще два числа: **№ 17 (30 квітня)** та **№ 18 (7 травня)**, які теж побачили світ у Полтаві, тобто *“Рідний Край”*, за нашими даними, припинив свою діяльність не на **16**, а на **18** числі. У подальшому видання було перенесене до Києва, де й виходило до 31 липня 1910 року за веденням Олени Пчілки. Тираж журналу, порівняно з іншими виданнями, був відносно великим, номери виходили регулярно, статті відзначалися актуальністю і гостротою порушених питань. Редакція

одержувала чимало дописів і з Полтавщини, і з інших регіонів України, за досить короткий час зуміла залучити до співпраці таких відомих українських діячів, як М.Сумцов, І.Огієнко, Б.Грінченко, Д.Дорошенко, М.Туган-Барановський, М.Лисенко. Свої художні твори надсилали І.Нечуй-Левицький, М.Кропивницький, Леся Українка, Христя Алчевська, багато молодих літераторів.

Погляди Миколи Дмитрієва на шляхи історичного розвитку української мови

Першим головним редактором “Рідного Краю” став Микола Дмитрієв, який з 1894 року пов’язав свою долю з Полтавою. В його особі органічно поєдналися якості адвоката, освітнього діяча, талановитого публіциста, видавця-мецената та будителя національної свідомості інтелігенції міста. Саме М.Дмитрієв був організатором різних культурних починань у Полтаві: влаштував українські концерти й вистави, зокрема, виступ хору М.Лисенка, гастролі труп М.Кропивницького, М.Садовського, виступив організатором проведення національного свята, пов’язаного з відкриттям пам’ятника І.Котляревському у Полтаві. При першому ж послабленні утисків українства М.Дмитрієв разом з Панасом Мирним та Грицьком Коваленком (власником друкарні й книгарні у Полтаві) ініціювали видання національного часопису. Видавали “Рідний Край” на власні кошти М.Дмитрієв та Г.Маркевич. Виконуючи обов’язки редактора, М.Дмитрієв водночас заявив про себе і як талановитий публіцист. У журналі під повним ім’ям та прізвищем, псевдонімом **Слобожанин** й криптонімом **М.Д.** [2, 464] він надрукував чимало гострих полемічних статей, історико-мистецьких розвідок, бібліографічних матеріалів. Особливо його хвилювали питання культури та мови, їх вплив на народні маси.

Свої погляди щодо подальшого розвитку української мови М.Дмитрієв висловлює у першому числі часопису, у статті “Про незрозумілу українську

мову” та в інших дописах, присвячених правописним проблемам, публікує на шпальтах РК ряд статей, присвячених українознавчій діяльності М.Ф.Сумцова, його першій лекції українською мовою в Харківському університеті, анонси до багатьох книг, виданих українською мовою; в кількох статтях М.Дмитрієв висловлює власні погляди на розвиток української мови в Наддніпрянщині, дописи щодо студентських вимог викладати окремі курси в університетах Києва, Одеси, Харкова українською мовою.

Так, у дописі *"Про незрозумілу українську мову"* (РК, 1905, № 1, с. 7-8) Микола Дмитрієв, підписуючись криптонімом М.Д. [2, 464], наголошує, що читачі дуже часто нарікають на якість письменницької мови наддніпрянців, а *"иноді й прямо лають мову наших закордонних братів, Галичан і Буковинців"*, тому присвячує статтю мовній проблематиці і намагається розібратися, чому склалася така мовна ситуація (курсив тут і до кінця допису наш. – С.Я.).

Автор вважає, що наддніпрянський читач у зв'язку із заборонами ще не звик до україномовної періодики та літератури: *"... не бачили ми цих книжок по школах, по гімназіях; не призвичаїлись їх читати"*, хоча, приїжджаючи до села, *"чуємо нашу народню мову й самы балакаємо нею"* з селянами про різноманітні щоденні турботи. Тобто М.Д. підкреслює, що в побутовому спілкуванні українська мова вільно існує і ні в кого не викликає спротиву, а спроби використання у писемному вжитку, зокрема в періодиці, викликають багато нарікань. Автор доводить, що народ, звикнувши до творів Шевченка та Квітки, вирішив, що *"добре знає українську мову"*, тому не сприймає появи неологізмів та діалектів. М.Дмитрієв вважає, що *"українська мова не тільки та, що чуємо від простого селянина, далеко й не вся вона у нашого славного Тараса або Квітки – у їх творах чудова мова, але ж це невелика частина надзвичайно багатой української мови"*.

Обґрунтовуючи появу неологізмів, Дмитрієв доводить, що, *"виходячи з самісенської глибини народнього життя, народньої душі"*, українська мова, як і

будь-яка інша, росте і розвивається, як розвивається український народ та його культура, тому за останні роки виникло багато нових слів, головним чином, на народній основі, хоч вони, як належні до сфери культури й науки, не всім відомі, а багатьом навіть здаються незрозумілими.

Коментуючи основні етапи історичного розвитку мови, Дмитрієв зауважує, що така ситуація склалася у зв'язку з тим, що за останні 250 років держава намагалася дати народові *"цілком російську школу, російську книжку"*, за цей час українська інтелігенція *"омосковилась"*, тому ні мова, ні духовні сили народу не могли розвиватися. На сучасному етапі український народ, як зазначає автор, тільки починає *"вільно розгортати своє життя ... і свою мову"*. Тому зараз, коли читачі чують, чи читають незнайоме слово, необхідно *"дуже обережно віднестись до його, рішаючи, чи воно справді наше, чи це щось чуже; або може іноді здається чужим через те, що ми його мало знаєм, або у нас, в нашому селі, повіті воно не вживається, або можна чути його дуже зрідка"*.

Підкреслюючи діалектну відмінність різних областей України, Дмитрієв зазначає, що *"укринській 25 мільйонний нарід живе на дуже великому обширі землі, має рижні "говори"*, тому читачам треба спокійно ставитись до тих слів, які для них нові. З іншого боку, Дмитрієв доводить, що за останні 20-30 років *"на ґрунті цілком народнім"* виробилося багато нової лексики. Її автор називає *"слова культурні"*, які відносяться *"до річей наукових, маловідомих простому людові"*, тому селянинові й пересічному читачеві такі слова спочатку здаються незрозумілими: *"... ми їх не знаємо, не любимо їх, боїмось"*. Але пройде небагато часу, доводить Дмитрієв, і ці слова *"будуть здаватись найріднішими"*. Тобто автор підводить читачів до думки *"берегтись ганьбити незрозуміле українське слово"*.

М.Дмитрієв, розуміючи сам, пояснює дохідливо читачеві, що в українській мові, як і в будь-якій іншій, можуть з'явитися *"далеко не народні слова"*, які не будуть відповідати *"вдачі й характеру мови, їй духу"*. Це цілком закономірний процес. Такі слова з часом *"самі відсунуться"*, їм не

буде місця в мові. Тобто автор досить глибоко й змістовно обґрунтовує мовно-історичні процеси.

Дописувач акцентує увагу на вагомій ролі Галичини в процесі формування основ літературної мови, зазначає, що наукова мова, до якої наддніпрянці лише починають звикати, там за останні 40-50 років "уже виробилась високо", бо була "заведена не тільки по нищих, середніх школах, а і на де яких кафедрах двох університетів, у суді..." Тому наддніпрянцям ні в якому разі не потрібно відкидати західноукраїнські напрацювання, а навпаки, "скористуватись" ними – "де що відкинути, де що переробити".

Автор вважає, що сучасний читач, використовуючи у повсякденному спілкуванні "просту народню мову", не повинен ляяти мову закордонних братів, а поступово звикати і привчатись до тієї "*культурно-української мови*", яка була краще вироблена у галичан, а у наддніпрянців лише почала формуватись. Дмитрієв виокремлює у цьому процесі вагому роль **періодичних видань**, які вже не повинні орієнтуватися на мову красного письменства, а "по трохи давати читачам зразки і твори більш *культурної української мови*", тобто сприяти формуванню наукової й публіцистичної лексики, але робити це обережно, поступово, "вживаючи *відповідні терміни і слова*", які зрозумілі й пересічному читачеві, й найбільш розвиненій та освіченій верстві .

Великий допис під назвою "*Українська мова*" (ДРК, 1907, с. 53-59) знаходимо в "Українському Календарі (Додаток до "Рідного Краю" за 1907 рік)". Стаття без підпису, але є всі підстави вважати, що її автор – М.Дмитрієв, у зв'язку з тим, що друга частина допису (с. 57-59) тотожна аналізованій статті "*Про незрозумілу українську мову*", підписану М. Дмитрієвим. Найвірогідніше, у названому дописі автор намагався доопрацювати та дещо поглибити попередню статтю.

На початку допису М.Дмитрієв підкреслює, що українську мову селяни здебільшого "зовуть простою, *мужичою*", адже у школах їх вчили читати та

вимовляти слова *"по московські"*, тому прості, неосвічені люди, маючи низький рівень національної свідомості, вважають, *"що так именно й слід, так краще"* спілкуватися у міському середовищі. Вони доводять у розмовах з автором, що *"пани у городі то більш по московські балакають, та й книжки все більш тією мовою писані, і у школі учитель по московськи вчитував..."*. Далі, як вважає М.Дмитрієв, селяни починають цуратися *"свого рідного слова, своєї батьківської української мови"*.

Дописувач підкреслює, що більшість людей, які виїжджають на роботу до міста, починають розмовляти *по-панськи, по вченому, по московські*, починають *"язика ламати"* на російський лад. Неосвічені люди бояться, що в місті їх засміють, скажуть про них – *"мужва необразована"*. Таких найменш національно свідомих українців С.Єфремов виводив у першу категорію і називав *"читачами із народу"*, а М.Дмитрієв їх називає *"грамотіями"*. Саме вони доводять оточуючим: *"... на що ото книжки й газети починають писати простою українською мовою"*, адже *"...хіба мало тієї російської. Вона й більш розвита; книжок і газет усяких на їй більше, а привчитись її розуміти – то вже не трудна річ!..."*. Деякі з селян, як констатує автор, захоплюючись російською вимовою та намагаючись бути схожими з міською російськомовною інтелігенцією, вигукують: *"От наш писарь як чита (російською мовою. – С.Я.) – настоящій городянський панич"*. Дмитрієв підкреслює, що лише сім'я наvertsає такого *"грамотія"* на рідну мову. Автор ставить перед читачами риторичне запитання: що ж робити у таких випадках простому неосвіченому чоловікові з його *"дідівською українською мовою"*, якщо серце поривається до рідної мови, а ні в школі, ні в місті, ні від сільських *"грамотіїв"* він нічого доброго про неї не чує.

Щоб пояснити пересічному читачеві вартість рідної мови, М.Дмитрієв робить мовно-історичний аналіз розвитку слов'янських народів, підкреслює, що кожен з них має свої особисті *"духовні сили"*, вироблені протягом багатьох століть розвитку. Вони виражаються в національному фольклорі, музиці, малюнках, вишиванках, серед них, як підкреслює автор, *"найширше"*

місце займає мова". Показником розвитку кожної нації є ставлення до рідної мови, тому Дмитрієв пояснює читачеві, що призупинити розвиток мови – це, все одно, що "не дати якій рослині виявити усю свою силу, усю свою красу, не дати змоги розцвісти чудовим пишним цвітом", тому не слід так недбало ставитись до багатовікових надбань.

Пояснюючи розвиток української мови в історичному аспекті, автор наголошує, що раніше витворилася спільна для всіх народів слов'янська мова, яка потім розділилася на "окрімні мови": болгарську, чеську, "московську", польську, українську та інші. Кожен з цих народів, розвиваючи свої духовні сили, намагався "виробити і розвинути" свою мову, яка б цілком відповідала національній душі й вдачі. Хоча за останні 250 років у Східній Україні скрізь була заведена "московська мова", все ж народ, на думку Дмитрієва, зумів зберегти "народну душу" своєї мови, яка виявлялася в народних думках та творах українського письменства. Автор підкреслює, що у 1905-1907 роках почалося нове життя для всіх народів Росії. Тому всі "щирі сини" українського народу повинні дбати, щоб українська мова розвивалась і ширилась "від краю й до краю" по всій Україні, щоб кожен українець, першочергово, не забував своєї рідної мови, знаючи і вивчаючи інші мови. Автор підкріплює думки поезією Т.Шевченка "... І чужому навчайтесь / Й свого не цурайтесь...".

Далі М.Дмитрієв пояснює читачам, що українська мова, хоч і має витоки "з самої глибини народньої душі", не повинна весь час залишатися простою, народною, для хатнього вжитку. Це знецінює її. Українська, як будь-яка інша мова, повинна розвиватися, тому на сучасному етапі, у зв'язку з розширенням сфер вжитку, необхідно виробляти її **літературно-науковий варіант**. Шляхів вирішення окресленої проблеми автор пропонує два:

1. Окремі терміни, яких бракує в українській, брати з сусідніх мов і активно використовувати в усному та писемному спілкуванні.
2. На ряду з використанням іншомовних запозичень, звертатися до народного джерела і брати звідти "гарні слова".

Дмитрієв закликає читачів не ганьбити, не розібравшись остаточно, чи ці слова для них рідні, чи "зовсім не годящі". Він радить почекати з висновками, дати можливість новим словам "увійти в життя", а далі буде видно, чи приживуться вони, чи зникнуть. Закінчується стаття повторенням вже аналізованого допису М.Дмитрієва.

Схвально відгукується Микола Дмитрієв про професора Харківського університету М.Ф.Сумцова у статті "*Збірник присвячений профес. М.Ф.Сумцову*" (РК, 1907, № 5, с. 5) з нагоди 35-ліття наукової діяльності вченого. Він закликає широку громадськість вшанувати ім'я вченого виданням, до якого прийматимуть статті всіма слов'янськими мовами й українською зокрема. Автор має надію, що на заклик прихильно відгукнеться не лише історико-філологічний відділ, а й уся свідомо українська інтелігенція, "і приймуть участь в тому збірникові, дбаючи про те, щоб український відділ був якомога повніший і кращий". Читачі довідуються, що проф. М.Сумцов незабаром почне читати лекції в Харківському університеті українською мовою.

Невеликий допис без назви (РК, 1906, № 1, с. 17) за підписом Слобожанин (псевдонім належить Миколі Дмитрієву, [2, 350]) знаходимо на шпальтах видання "Рідний Край". Автор повідомляє про стан справ у Харківській губернії: "Чі мало за останній час видано у нас таких дешевеньких книжок для народу і найбільш "нашим "Обществом Грамотности" – "Товариством Просвіта". А от газет таких і досі нема". Далі М.Дмитрієв зазначає, що питання україномовного періодичного органу в зрусифікованих областях Харківщини не вирішувалось однозначно, тому було поставлене на голосування на загальних зборах товариства "Просвіта": "...коли просвітне товариство хоче видавати газету в осередку Слобідської України, як воно повинно обертатись до народу – чи на російській мові, чи на рідній українській, якою балакають давні оселенці цього краю...?".

Питання мови періодичного видання довгий час не могло знайти однозначного вирішення, тому кілька разів переносилось. Автор констатує,

що лише на останньому засіданні товариства після виступу голови зборів було прийняте остаточне рішення: "Предсідатель зборів, – п.Соломон, сказав цілу промову, нагадавши, що в Слобідській Україні більш 80% людности – українці. Коли ж з цього викинути ще великі города, як Харьків, то української людности буде ще більшій %". Як і попередні дописувачі, М.Дмитрієв першочергову роль у розповсюдженні україномовної періодики відводив інтелігенції, тому наголошував, що "моральний же обов'язок інтелігенції дати змогу розгортатись природнім духовним силам народу..." Після довгих дебатів щодо виступу пана Соломона, як зазначено в статті, "зібранне постановило видавати часопись **українською мовою**" (підкреслення автора. – С.Я.). Допис закінчується подякою автора від імені "українських слобожан", які вже давно "ждали освіти і газети на їх рідній, українській мові".

У названому дописі автор не торкається правописних проблем періодичних видань, оскільки на Харківщині проблема вибору мови друкованого органу була значно складнішою, ніж в інших губерніях Східної України.

Думки Миколи Дмитрієва з приводу шляхів розвитку української мови, зокрема використання неологізмів та "цілком народньої" лексики як засобів для творення літературно-наукового варіанта української мови, значно розширює та поглиблює Олена Пчілка. Про них йтиметься в наступних публікаціях.

Література:

1. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. - К.: Відродження, 1913. – Передрук. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.
2. Дей О.О. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). – К.: Наук. думка, 1969. – 560 с.

3. Білоусенко О. Вінок. Читанка для молодших школярів. – К.: Веселка, 1998. – 654 с.
4. Животко А. М. Історія української преси. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 360 с.
5. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900-1941): Стан і статус. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.